

A világtörténelem legnagyobb kiterjedésű államát a mongolok hozták létre, fénykorában 23 millió km² területet uraltak Dzsingisz kán és utódai. A Mongol Birodalomról viszonylag sok történelmi forrás áll rendelkezésre, közülük a legjelentősebb a 13. században íródott *A mongolok titkos története*, amely bemutatja a birodalomalapítás folyamatát, s betekintést enged a mongol életmódba, hitvilágba és az államszervezés fázisaiba. Egy másik fontos forrás a perzsiai mongolok, az ilkánok udvarában élt szerző, Rasid-ad-din *Jami at-tawarikh* című, többkötetes munkája (1310). A mongol eredetű Jüan-dinasztia történetében, a *Jüan-siben* is összefoglalták a birodalom történetét, ebben külön életrajzot szenteltek a nagy mongol államférfiaknak. A mongolokról szóló első európai összefoglalót a keleten járt Julianus barát írta meg 1237-ben, Európa először tőle értesült az új hatalomról. Rövid beszámolójának címe: *Levél a tatárok életéről*.

ÚJ SZEMLELET

Jack Weatherford az elmúlt évtizedek legnagyobb hatású művében, a 2004-ben megjelentetett *Dzsingisz kán, a modern világ megalkotója* című könyvében nem mást állít, mint hogy az európai reneszánsz a mongolok kulturális és szellemi hatásának köszönhetően indult meg. A nagyként egyébként a buddhista egyház is „szentté” avatta, úgy vélik, hogy Vadzsrapáni isten haragvó alakja született benne újjá.

2019-ben a Mongol Tudományos Akadémia kiadásában látott napvilágot egy ötkötetes monográfia a Mongol Birodalom történelméről. Ebben azt hangsúlyozták, hogy a mongol állam-szervezet és katonaság mintául szolgált a később felemelkedő népek (oroszok, kínaiak stb.) számára. Szabályozták a követküldést, kialakították a diplomácia alapjait. Lehetővé tették a fejlett technológiai és szellemi javak szabad cseréjét, felgyorsították a közlekedést. A Selyemút biztonságossá vált, s a karavánok nagy tömegben és biztonságban szállíthatták áruikat. Mivel nem kellett több országon áthaladni, a kereskedők számára kedvezően alakultak a vám- és egyéb adóterhek.

Az árukon kívül szabadon terjedhettek a vallások, kulturális eszmék, és korszerű orvostudományi ismeretek juthattak el Európába. Sok technológiai újítás is általuk érte el az öreg kontinenst: többek között a papírgyártás,

OBRUSÁNSZKY BORBÁLA

DZSINGISZ KÁN ÉS A MONGOL BIRODALOM

Órődei mongol nagykan koronázási ceremóniája

A középkor legnagyobb kiterjedésű államát Dzsingisz kán és utódai hozták létre: magában foglalta Európa keleti felét, a Kaukázust, Közép-Ázsiát, valamint a mai Kína északi és középső részeit. A mongolok nem emeltek monumentális épületeket, de az államszervezésben maradandót alkottak, hatékonyan működtették világbirodalmukat, és a mongol közigazgatás nagy hatással volt a késő középkorban felemelkedő orosz és kínai birodalmakra. A mongolok európai hadjáratuk – majd az újkori filozófusok (Hegel, Kant) elmarasztaló véleménye – miatt hosszú ideig a legnegatívabb szereplői voltak a történetírásnak. Az 1930-as években Dzsaváharlál Nehru indiai államférfi árnyalta ezt a képet, amikor egyik levelében a következőt írta: „Dzsingisz kétségtelenül a történelem legnagyobb katonai zsenije és vezetője.” A mongol hódítókról korábban kialakított kép az elmúlt 20 évben jócskán megváltozott, és a mostani publikációk már nem a mongolok kegyetlenkedéseire helyezik a hangsúlyt, hanem kiemelik Dzsingisz kán államszervező tevékenységét.

a könyvnyomtatás, valamint a hadászatanban a lópor és a löfegyverek alkalmazása. Postahálózatuk segítségével gyorsan eljutottak a hírek a birodalom egyik feléből a másikba. Először foglalták törvénybe a diplomáciai mentességet. Követiknek fémből készített igazolványt adtak, ez volt talán a világ első diplomata-útlevéle.

TEMÜDZSINBŐL DZSINGISZ KÁN

A 12. században kis kánágok osztoztak Belső-Ázsia sztyepei térségén. A najmanok az Altaj hegység vidékét uralták, és a Selyemút menti kereskedelemről hatalmas bevételre tettek szert. A kereitek az ország középső részét birtokolták. Ez a két nép nesztoriánus keresztény volt, ismerték és saját nyelvükre alakították az uigurok írását. A Góbiban éltek az ongiratók és az öngütök, míg az ország délkeleti részét a tatárok foglalták el. Északon, a Bajkál-tó mellett éltek a merkitek, délre tőlük a bordzsiginek, Dzsingisz kán felmenői hozták létre fejedelemséget, amely a Hamag nevet kapta.

A kánágok között gyakoriak voltak az összetűzések. Sokszor fordult elő, hogy egymás menyasszonyát vagy feleségét elrabolták, ami bosszúhadjáratokhoz vezetett. A kánágok vezetői

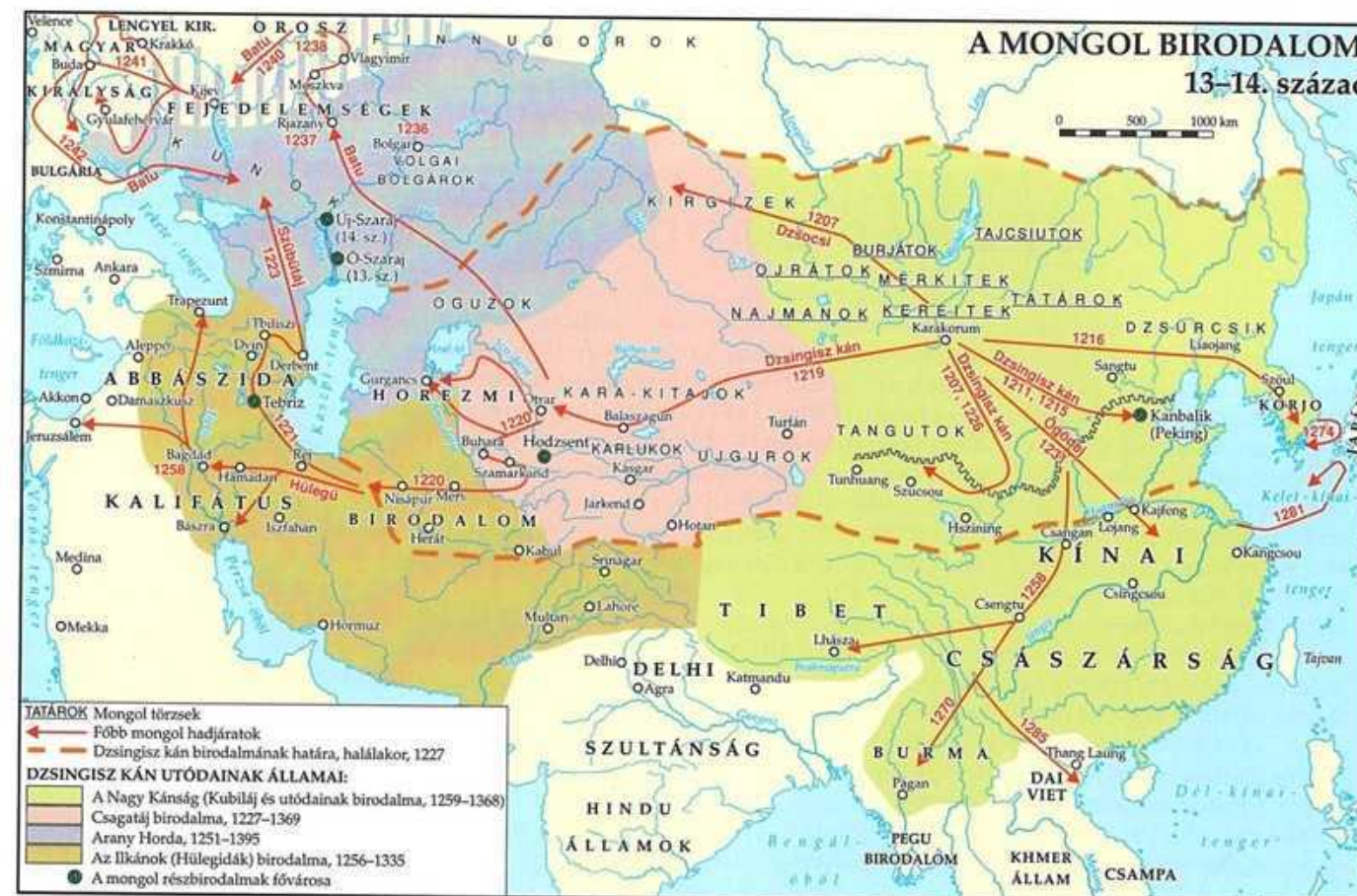
Dzsingisz kán portréja

Dzsingisz kánról életében nem született képi ábrázolás, ezért nem tudhatjuk, hogyan is nézhetett ki valójában. A legkorábbi portréja 1278-ban, fél évszázaddal halála után készült. Kubiláj kán megbízta Koriszun festőt, hogy alkossa meg nagyapja és más mongol nagykanok portréját is. A képek hosszú ideig a Tiltott Városban voltak, majd az 1940-es években átszállították őket Tajvanra. Jelenleg a Tajvani Nemzeti Palota Múzeumban találhatók.

egymás megsegítésére *andaságot* – testvériséget – esküdtek. Dzsingisz kán apja, Jiszüej bátor például a kereit uralkodóval, Toorillal kötött baráti szövetséget. Először egy közös ellenség, a tatárok ellen társultak, akik mindketteket fenyegették, majd amikor Toorilt testvére letaszította a trónról, Jiszüej segítségével tudta országát visszaszerezni.

A kaotikus viszonyok közepette, 1162-ben született meg Temüdzsin, Jiszüej bátor fia, a későbbi Dzsingisz kán. Kezében egy vérrögöt szorított, amit a nagyra hivatottság jelének tartottak. Alkalmasságát és rátermettségét kemény próbákon kellett bizonyítania. Kilencévesen apjával elmentek menyasszonynézőbe, kiválasztották az ongirát törzsbeli Börtét, s az apa ott is hagyta fiát vőnek. Visszafelé azonban a tatárok megmérgezték az apát. Jiszüej bátor halálával fejedelemsége szétesett, a törzsek és nemzetségek elhagyták a családot. Anyja visszahívta Temüdzsint, s úgy tűnt, nincs remény a felemelkedésre.

Temüdzsin mégsem adta fel, bajtársával, Boorcsival visszaszerezte a család ellopott lovait, az ongirát törzsfő pedig úgy döntött, hozzáadja lányát, Börtét az elszegényedett Temüdzsin-

hez. A lánnyal együtt gazdag hozomány érkezett. Az öröm azonban nem tartott sokáig, mert az északi szomszédok, a merkitek elérkezettnek látták az időt, hogy bosszút álljanak egy korábbi sérelmükért: nem felejtették el ugyanis, hogy Jiszügej bátor elrabolta egyik vezérük menyasszonyát, Höelünt. Megtámadták hát Temüdzsinéket, és elrabolták az újdonsült feleséget, Börtét.

Az ifjú férj apja régi barátjához, a ke-reit Tooril kánhoz fordult segítségért, hogy feleségét visszaszerezze. A kereit uralkodó megígérte, hogy nemcsak feleségét, hanem népét is visszaszerzi. A merkitek elleni hadjáratához csatlakozott Temüdzsin gyermekkori barátja, Dzsamuka is. A csata sikert hozott a szövetségesek számára. Temüdzsin visszakapta Börtét, s a merkitektől szerzett hatalmas zsákmányból Temüdzsin is jócskán részesült. Jiszügej bátor fia a gazdag hadizsákmányon túl szolgálónépekhez is jutott a merkitektől, ráadásul az ifjúhoz visszatértek az egykor elpártolt törzsek, nemzetségek. Temüdzsin 1189-ben összehívta a hozzá csatlakozó törzsek, nemzetségek vezetőit, akik fejedelemmé választották. Ekkor vette fel a Dzsingisz kán, vagyis Tenger népet egyesítő kán nevet.

DZSINGISZ KÁN URALMA

Az új kánságban legfőbb támasza családja és legjobb barátja, Boorcsi lett, az ő tanácsait követve, hol ügyes diplomáciai fogásokkal, hol háború révén sorra

Dzsingisz kán köve

A legrégebbi mongol írásos emlék, amelyet 1818-ban találtak meg az oroszországi Nyercsinszk városában, ahonnan Szentpétervárra szállították.

A sztlé az 1226-ban tartott íjászversenynak állít emléket, amikor Dzsingisz kán unokaöccse, Jiszünge 536 méterre lőtte ki nyílát

győzte le a kis törzseket. Sikerei féltékennyé tették Dzsamukát, aki szintén uralkodóvá nyilvánította magát, s megindult Dzsingisz kán és Tooril kán ellen. Tooril fiát, Szengümöt Dzsamukáék elfogták, Dzsingisz kán hadai azonban kiszabadították. Hálából Tooril kán fiává fogadta egykori barátja fiát.

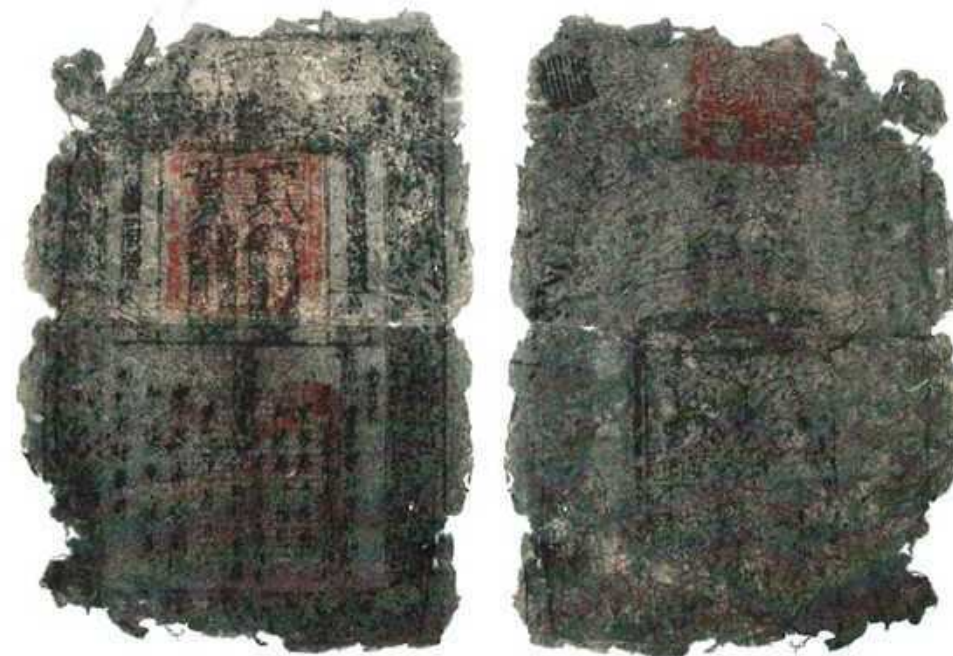
Ahogy a mongolok mondják, két Nap nem lehet az égen, csak egy kán uralkodhat a világon. Dzsingisz kán tanításában következőképpen magyarázta ezt el: „Azt kívánom megvalósítani, hogy az Örökkévaló Kék Ég alatt az egész világot ismét egy családdá tegyem és békét hozzak a világra.” Történt ugyanis, hogy Tooril kán a fogadott fia ellen fordult, csellel akarta elfogatni, ám Dzsingisz kán 1202-ben győzelmet aratott, s Tooril lányait és unokahúgait fiaihoz adta feleségül, népét pedig felosztotta szövetségesei között. Ezt követően már csak a nyugaton élő najmanok állták útját, akiket szintén sikeresen legyőzött. 1206-ra, harminckettő csata után egyesítette a mai Mongólia területén élő – ahogyan *A mongolok titkos története* mondja – jurtafalú népeket. Ősszel országgyűlést, *kuriltajt* hívtak össze, hogy elrendezzék az ország dolgait, és a hadjáratokban részt vevőket megjutalmazták. A *kuriltaj* szó az összegyűlni jelentésű mongol kuri igéből származik és a mongolok révén terjedt el az eurázsiai részekben. A legmagasabb döntéshozó fórumon a nagykan rokonai, az úgyne-

vezett Arany nemzetség tagjai, a közgazgatási vezetők, valamint értelmiségiek vehettek részt.

JÓL SZERVEZETT ÁLLAM

A *mongolok titkos története* összefoglalta az 1206-os országgyűlés legfontosabb döntéseit. Dzsingisz kán a korábbi nagy nomád birodalmak állam-szervezési hagyományát folytatva három szárnyra (közép, bal és jobb) osztotta fel birodalmát. A középső szárny megmaradt a saját irányítása alatt. A két másik szárny vezetőjévé nem rokonait, hanem legjobb bajtársait nevezte ki: a nyugati szárny vezetője legjobb barátja, Boorcsi lett, a keleti szárnyat pedig Mukuláj, a nagykan másik hűségesebb és kiváló hadvezére kapta meg.

A közigazgatás alapja az ezred lett, amely ellátta a helyi katonai és civil közigazgatási és bírósági feladatokat. Összesen 95 ezred kialakítását rendelte el az uralkodó. A törzsi szervezet fölé helyezett államigazgatási szerv békeidőben közigazgatási funkciókat látott el, a tisztviselők adót szedtek, ügyeltek a törvények betartására, háborús időben a katonák kiállítása és felszerelése volt a feladatuk. Az ezredek felett álltak a tízezredek, a legalsó egység pedig a tízed volt. A *kuriltajon* létrehozták a kancelláriát, ahol a mongol nyelvre igazított ujjur írást alkalmazták. Az országgyűlésen elfogadták a mongolok törvénykönyvét, a *Dzsasza-*

A világ első papírpénze, amit a mongol jüan-dinasztia uralta Kínában használtak először. Az első darabokat 1260-ban nyomtatták a császári pénzverdében, valószínűleg a mai Pekingben

got, amely szabályozta a birodalom mindennapjait. Ezt a birodalmi kincstárban helyezték el.

A mongolok pontosan meghatározták a követküldés szabályait, mentességet biztosítottak az idegen országok küldötteinek, bármilyen, ellenük és saját köveik ellen elkövetett atrocitást kegyetlenül megtoroltak. Fejlesztették az úthálózatot, kialakították a postaállomások rendszerét, a nagy folyókón részszolgálatot hoztak létre, és csónakon szállították a követeket, utazókat. A postaállomáson élelmet, szállást és váltott lovakat kaptak az oda betérők; a kö-

vetek ingyen vehették igénybe a szolgáltatást, míg az utazók, kereskedők fizettek az ellátmányért. A nagykan vallás-szabadságot biztosított alattvalóinak, és adómentességet adott a monostoroknak. A mongolok törvénnyel védtek a természetet, hozzájuk kötődik a világ

A NOMÁD BIRODALOM JELLEGE

A történészek hosszú ideig nem fogadták el a nomád állam létezését. Thomas Barfield 1981-ben megjelentetett tanulmánya azonban megingatta ezt az álláspontot. A bostoni történészprofesszor szerint az első nomád állam az ázsiai hun volt, amelyet Maodun hun uralkodó (sanjü) hozott létre Kr. e. 209-ben. A sztyeppe

népek államának felépítése és működése gyökeresen eltért a földműves, letelepedett társadalmakétól. Jelenleg egyre több orientalista véli úgy, hogy az eurázsiai lovas nomádok egy külön civilizációt hoztak létre, és a legeltető életmódhoz alakították államszervezetüket. Ezt a különleges államot egyre komplexebb módon kutatják a nagy egyetemi műhelyekben. A nomád állam kutatásában élen járnak a mongol, orosz és kazak történészek. A mongol Öljibajar és Delgerdzsargal már azt a kérdést feszegeti, hogy a hunok előtti sztyeppe népeknek is lehetett államszervezetük. Ennek alapos ku-

A nomád birodalmak felépítését és különleges jellegét történelem- és földrajztudományok kutatják. Az elmúlt másfél évszázadban számos elmélet látott napvilágot arról, hogyan jöhettek létre hatalmas birodalmak a sztyeppe térségben, és hogyan tudták egységben tartani az ázsiai és európai részeket – Mandzsúriától egészen az Alföldig – két évezreden át (kb. a Kr. e. 1. évezred közepétől a Kr. u. 16. század elejéig). Az eurázsiai sztyeppe korridor az északi szélesség 40–50. foka között helyezkedik el, és ez a legnagyobb füves pusztaság a világon.

szédos földműves társadalmakat. Önmagában ez kevés lett volna ahhoz, hogy több generáción át fennálljon, független birodalmat működtessenek. A sztyeppe népek által hátrahagyott belső történelmi források (türk és ujjur rovásfeliratok, *A mongolok titkos története* stb.) alapján igazolható, hogy a lovas népek állama hosszú belső fejlődés eredménye volt, amelyben fontos szerepet játszottak a személyes kapcsolatok és a származás.

A törzsek voltak a sztyeppe társadalmak politikai szerveződéseinek alapegységei. Vezetőik sokszor hosszú időre szóló szövetsé-

tatása azonban szinte lehetetlen, mivel minimális az ebből a korból fennmaradt írásos forrás.

A régi elméletek a nomád állam kialakulásának folyamatát nem vizsgálták, a legtöbbször azt olvashattuk, hogy pusztán katonai alakulatot szerveztek, főleg zsákmányszerzésből éltek és katonai fölényükkel uralták a szomszédos földműves társadalmakat.

get kötöttek és egyesítették erejüket, így növekedhetett hatalmuk és területük is. A magyar jogtörténészek már a 18. század végén rájöttek, hogy a vérszerződésnek milyen fontos államszervező szerepe volt a térségben. A belső forrásokból láthatjuk, hogy egy-egy megerősödött törzsszövetség sokszor békés úton integrálta a szomszédos törzseket, az ellenállókat pedig csatában győzte le. Iver B. Neumann, Montague Burton és Einar Wigen felfigyeltek arra, hogy a szövetségeknek, a barátoknak nagy szerepük volt az államalapításban. Sokszor személyes kapcsolatok révén tudták összefogni a nemzetségeket, törzseket.

A sztyeppe népek integrálását egyesítésnek nevezte Maodun hun sanjü, aki a kínai uralkodónak írt levelében úgy fogalmazott, hogy hadjárata során az ifjesztő népeket összefogta. A legerősebb törzsek vezetői egyesült erővel államot alapítottak, amikor is uralkodót választottak maguk fölé, akinek örök hűséget esküdtek. Különlegesség, hogy a megválasztott uralkodónak is esküt kellett tennie, neki is be kellett tartania a közösség által megalkotott törvényeket.

Az ókori lovas nomád állam szerkezetéről és felépítéséről a kínai krónikák hagytak hátra feljegyzéseket. A Kr. e. 2. század nagy története, Szima Csien *A történetíró feljegyzései* című művében az ázsiai hunoknak külön fejezetet szentelt, melyben ismertette államuk működését. Ő ugyanúgy *guónak*, vagyis államnak tekintette a hunokét, mint a Kínát uraló Han-dinasztiáét. A leírásból megtud-

hatjuk, hogy a főhatalmat a shanyu gyakorolta, aki égi származását hangsúlyozva tudta összefogni a törzseket, és egységet teremtett Belső-Ázsiában. Ezt a felfogást a későbbi türk, ujjur és mongol uralkodóknál is megfigyelhetjük, akik égi származásukat hangoztatták, és küldetésüknek tekintették egyesíteni a lovas törzseket az eurázsiai sztyeppe térségben.

A jelenlegi történészi vélemények szerint a nomád állam alapja a három szárny (keleti–központi–nyugati) és a tízes szervezet volt. Ez illeszkedett a leginkább a vándorló nomád életéhez. Tíz családot könnyű volt még a sztyeppe is egybefogni, lévén, hogy a pásztor-családok nem egyedül táboroztak egy-egy szállásterületen, hanem átlagosan 3-5 család közösen birtokolt egy adott területet. Ezt a közösséget a mongolok ma *hot-ajlnak* nevezik. A tízes rendszer már az ázsiai hun birodalom idején működött, amely felügyeletet gyakorolt a vidéki törzsek felett, egyben irányította mindennapi életüket. A birodalom három szárnya közül a középsőt az uralkodó magának tartotta meg, ez volt a legjobban védett régió a birodalomban. Az ettől keletre és nyugatra elhelyezkedő két szárny (bal és jobb) felügyeletét testvéreire, fiaira bízta.

Minden szárnyban kialakították a tízes szervezetet, amely a nomád pásztorokat irányította: tíz családot irányított egy vezető, a tízedes, aki ugyanúgy legeltette nyáját és költözködött a fennhatósága alatt lévő néppel, csak éppen ő osztott feladatokat, paran-

Güjük kán (1246–1248) pecsétje

A Mongol Birodalom pecsétje régi mongol, más néven uigur-mongol írással készült, és lenyomata a mongol nagykan IV. Ince pápának írt levelén maradt fenn. A pecsét szövege: „Az örök Ég erejéből a nagy mongol nép hatalmas kánjának parancsa. Ha [e parancs] a meghódított és lázadásban levő népekhez eljut, tiszteljék és féljék!”

első természetvédelmi területének megalapítása a mai Ulánbátor déli részén húzódó Bogd-hegységben.

Dzsingisz kánnak 13 erődített szállása volt, fővárosát először szülőhelye közelében hozta létre. Ez volt Avraga, amelyet az 1990-es években japán és mongol régészek tártak fel. A hódító hadjáratok után székhelyét 1220-ban Karakorumba helyezte át, a régi nagy nomád birodalmak egykori központ-

jába, ahonnan gyorsan elérték mind a keleti, mind a nyugati területeket. A régi fővárost előbb orosz, majd német régészek tárták fel, megtalálták az uralkodói palotát s az iparnegyed is.

A NAGY HÓDÍTÁSOK KORA

A mongol hadjáratok elemzését eleinte megnehezítette, hogy az arab és perzsa krónikások csak a pusztításról és a mongol katonák kegyetlenkedéseiről

írtak. A meginduló európai történetírás is átvette ezeket a gondolatokat, de a mongolisztika fejlődésével jelentősen ártértékelték a hadjáratok céljait. Ma már a történészszakma elfogadta, hogy Dzsingisz komoly gazdasági megfontolások miatt háborúzott élete döntő részében. Megszerezte a felügyeletet a nagy kereskedelmi utak felett, s a városoktól és kereskedőktől beszédett adóból a mongolok hatalmas, állandó éves bevételre tettek szert. Fejlesztették az ipart, sok kézművest telepítettek városaikba, és az általuk készített termékeket a nemzetközi piacokon értékesítették.

A hadjáratokban előbb Dzsingisz kán testvérei, majd fiai vettek részt. A nagykan legidősebb fiát, Dzsocsit már 1207-ben a nyugati területek meghódítására küldte. A többi fiú a környező országokat hódította be. 1209-ben megjelentek az ujugrok határánál, ahol az uralkodó, az *idikut* nem tanúsított ellenállást, sőt egy hercegnőt küldött Dzsingisz kánnak. Ezért az ujugrok megmenekültek a mongol hadjárat-tól, sőt teljes belső autonómiát nyertek. 1209-ben behódolásra kényszerítették a tangutokat, akik később többször is fellázadtak uraik ellen. Az 1210-es évektől megindultak délre, a mai Kína irányába, ahol akkoriban több királyság is volt. A Jin-dinasztia az északi és középső területeket foglalta el, ezek voltak a mongolok első célpontjai. Birto-kaikat hosszú küzdelem után, 1234-ben sikerült elfoglalni és integrálni a Mongol Birodalomba. Ebben a háborúban tűnt fel egy rendkívül tehetséges hadvezér, Szübütej bátor, akit 1235-ben

a nyugati hadjáratok egyik hadvezérének nevezték ki.

Közben a közép-ázsiai térség felé is terjeszkedtek. 1218-ban legyőzték a közép-ázsiai karakitajokat. 1219-ben Otrar városában a hvárezmi sah meggyilkoltatta a mongol követeket. Dzsingisz kán fiaival maga indult el bosszút állni. Dzsuvaini hatalmas pusztításról és a mongolok kegyetlenkedéséről írt, sokáig ez határozta meg a mongolokról kialakított képet. A városok később újjáépültek, és visszatért az élet Közép-Ázsiába, immáron mongol fennhatóság alatt. A horezmi sah elmenekült, de a mongolok üldözőbe vették. Elfogni ugyan nem tudták, de a kifáradt sah a Kaszpi-tenger egyik szigetén a kimerültségbe belehalt. A horezmiek üldözése közben a mongolok eljutottak az európai részekre, 1222-ben legyőzték az egyesült kun-orosz se-reget, betörték néhány királyságba, Grúziába, s megtámadták a volgai bolgárokat is. A Kalka menti ütközet után a vereséget szenvedett kunok egy része nyugatra menekült és bebocsátást kért a Magyar Királyságba.

A mongol sereg visszatért a térségből, majd 1231-ben Ögödej kán három *tümen* (tízezred) katonaságot küldött Csormagan vezetésével, hogy megakadályozzák a horezmi sah fiának kaukázusi térnyerését. A mongol sereg letáborozott a mai Azerbajdzsán középső és Törökország keleti részén.

Az 1220-as évek közepére a Mongol Birodalom egyesítette a közép- és belső-ázsiai részeket. 1227-ben a nagykan a tangutok elleni hadjárat során meghalt, a trónt harmadik fia, Ögödej örökölte. Ő volt az, aki a mai Kína északi részé-

nek meghódítását befejezte, illetve 1235-ben megindította a nagy nyugati hadjáratot a kipsak népek ellen. Villámháború során meghódították a Kaukázust, az orosz fejedelemségeket, majd eljutottak a Magyar Királyság területére is. A nyugati hadjárat jelentőségét mi sem jelzi jobban, mint hogy minden Dzsingiszida delegált egy fiút a hadseregbe. Részt vett benne a két későbbi uralkodó, Güjük és Möngke is, valamint Batu kán, aki apja, Dzsocsi örökebe lépett. Ő lett a hadjárat vezetője.

A mongolok gyorsan és sikeresen nyomultak előre, Rasid-ad-Din arról tudósít, hogy az 1230-as évek végén a kaukázusi erődök gyorsan, szinte napok alatt elesetek, az orosz fejedelemségek városai ugyancsak egyik napról a másikra kerültek a mongolok kezébe. 1241-ben betörték a Magyar Királyság területére. A hadjárat tatárjárás néven vonult be a történelembökönyvekbe. A magyar hadsereg április 11-én Muhi-nál csatát veszített, de a mongol fél is érzékeny veszteséget szenvedett. Ráadásul a mongolok nem voltak képesek villámhadjáratokkal meghódítani az országot, mivel nyolc hónapig nem tudtak átjutni a Dunán, és a királyt, IV. Bélát sem sikerült elfogniuk. A Dunántúl néhány kulcsfontosságú erőse is ellenállt a támadóknak.

Sokféle magyarázat született, hogy Batu kán 1242 márciusában miért hagyta el hirtelen az országot. Valószínűleg azért, mert nem tudták gyorsan meghódítani a területet, hosszú hadjáratra pedig nem rendezkedtek be. Azt a magyarázatot, hogy Ögödej kán halála miatt kellett visszavonulniuk,

csokat számukra. Helyi szinten a tizedek vezetői bíráskodtak, beszedték az adót, és katonákat gyűjtöttek a háborúhoz. A tizedeket a századok, azokat az ezredek felügyelték, a legnagyobb egység a tízezred volt. A tízezredparancsnokok a birodalmi szárnyak vezetői alá tartoztak. Voltak kiemelt tisztviselők, ezek száma a hunoknál 24, a türköknél 28 volt. Nem létezett külön katonai és civil irányítás, éppen ezért a helyi ügyeket gyorsan meg tudták oldani. A hunok sikere az erős központi irányításnak volt köszönhető.

A döntéshozás is a hatékonyságon alapult. Az uralkodó nem egyedül, hanem tisztviselőivel és tanácsadóival döntött a fontos államügyekben. Az orosz Vlagyimir cov az 1930-as években a hun állam demokratikus jellegéről értekezett, amit – az amerikai Lewis Henry Morgan (1818–1881) nyomán – katonai demokráciának nevezett. Az országgyűlés meglétét más történészek is demokratikus elemnek tartották. A sztyeppebi birodalomban az uralkodó, az uralkodó nemzetség tagjai, valamint vezető tisztviselők és tábornokok közösen döntöttek a birodalom sorsáról. A *történetíró feljegyzései* című mű szerint az ázsiai hunok évente három nagy országgyűlést tartottak. Mivel oda nem engedtek be idegeneket, a kínai szerző

nem tudhatta, hogy miről folyt a tanácskozás, későbbi analógiák alapján azt valószínűsíthetjük, hogy télen az éves teendőket beszélték meg, ősszel pedig beszédtek az adót. Elképzelhető, hogy nyáron bíráskodtak, vagyis törvénynapot tartottak.

A sztyeppebi államot szigorú törvények tartották össze. A kínai krónikák beszámolnak arról, hogy aki nem teljesítette Maodun hun shanyu parancsát, azonnal kivégezték. Dzsingisz kán törvénykönyvében is olvashatunk arról, hogy az engedetlenségért halál járt. A *történetíró feljegyzéseiben* a hun követ a következőképpen magyarázta, miért működik jól az államuk: „Törvényeiket könnyen lehet alkalmazni. Az uralkodó és az alattvalók közti viszony laza és bizalmas, az egész ország kormányzása nem bonyolultabb, mint egyetlen ember irányítása.” Az Attila udvarában járt keletromai követ, Priszkosz rhétor egy, a hun udvarban élt görögötől a következőt hallotta: „A hun törvények igazságosabbak, mint a rómaiak, és a barbároknak mondott lovas népek sokkal jobban tisztelik az emberi életet, mint a rómaiak, jól bánnak foglyaikkal és megjutalmazzák őket hűségükért és tetteikért.”

A sztyeppebi állam és a sztyeppebi gazdaság alapja a nomád pásztorkodás volt. A régészek azonban feltártak olyan településeket,

ahol a helyi közösségek gabonát termesztettek. A legtöbb alattvaló pásztor volt, akik legeltették állataikat, de birodalomszerte léteztek települések, ahol ipari és mezőgazdasági termelés folyt, illetve voltak szakrális központok és katonai bázisok is. A régi elméletek szerint az eurázsiai lovas népeknek nem voltak állandó településeik, a régészek azonban megcáfolták ezt. Csak a mai Mongólia területén 23 olyan hun települést tártak fel, ahol helyi nyersanyagokon alapuló, komoly ipari termelés folyt. Ismertté váltak kohók is, amelyekben vasipari termelést folytattak.

Akár mennyire is erősnek és jól szervezettnek bizonyultak a belső-ázsiai sztyeppebi népek, ki voltak szolgáltatva a természeti erőknél, a szárazság vagy éppen a rendkívül hideg tél megtizedelhette a nyájakat. Sokszor az időjárás-változás közvetetten hozzájárult a birodalom bukásához és egy népvándorlási hullám megindulásához. A szélsőséges időjárás miatt tömegesen pusztultak el a jószágok, ami belső feszültséget okozott a nomád társadalomban. Egy-egy gyengekező uralkodó ellen – ha nem tudta kezelni a kritikus helyzetet – fellázadhattak a törzsi vezetők. Ha éppen ilyen nehéz időben hunyt el az aktuális uralkodó, az katasztrofális

következménnyel járt. Ez történt például 581-ben, amikor a türköket természeti katasztrófa sújtotta, és éppen akkor halt meg Tuoba kagán. A törzsi vezetők egy része nem fogadta el a kijelölt trónörököst, többen is magukat nevezték ki nagykanak, és megkezdődött a belharc a türk trónért, ami végül a birodalom kettészakadását eredményezte.

Az erős központi irányítás és a közös célért való küzdelem mellett szigorú törvények tartották egyben a sztyeppebi népeket, amelyek rövid idő alatt nagy területeket hódítottak meg. Bilge kagán, majd Dzsingisz kán is figyelmeztette utódait, hogy tartsanak össze, különben elvesznek. Amint viszály ütötte fel a fejét, a szövetséges törzsek szétszéledtek vagy új szövetséget hoztak létre, és a birodalom részekre hullott szét. A nomád államiság azonban nem szűnt meg egy-egy birodalom felbomlása után, továbbra is működött a közigazgatás. Amikor pedig feltűnt egy válságot kezelni tudó, erős uralkodó, személyes kapcsolatának és barátainak köszönhetően újra erős, egységes birodalmat teremtett, amelynek irányítása kicsit más volt, mint az előző, az alapvető szervezeti egységek azonban tovább éltek, egészen a mongol korig (13–14. század).

KIK A TATÁROK?

A tatárok neve Európában és Ázsiában a 13. századi mongol hadjárat révén vált széles körben ismertté. A történészek között elfogadottá vált az a nézet, hogy a donghuk között éltek az ókorban, majd a kínai források a Kr. u. 5. században említik a tatár népet „dadan” vagy „dada” alakban. Akkoriban a zsuanzsuan nép kötelékében éltek. A mongóliai türk rovásfeliratokon a „kilenc tatár” név tűnik fel, a 8. századi ujgur mojun-csur-i felirat szintén a „kilenc tatár” törzset említi. A tatárok egy része nyugatra vándorolt, és a 8–11. század között a Kimek Kánságban élt. A mongol krónikák hat törzsről írtak, amelyek területe a 12. században a Kerülen-folyó alsó folyása és a Bujr-tó között volt.

A tatárok Dzsingisz kán őseinek fő ellenségei voltak. A viszály akkor kezdődött, amikor a tatár sámán megpróbálta meggyógyítani Dzsingisz kán egyik ösét, de az belehalt a kezelésbe. Ekkor a mongolok bosszút esküdtek. A hosszú ideig tartó ellenségeskedésnek áldozatul esett a hamag mongolok kánja, Ambakáj kán, majd Dzsingisz kán apja, Jiszügej bátor is. A tatárok uralmának Dzsingisz kán vetett véget, aki többszöri próbálkozás után végül 1202-ben legyőzte őket, s a fiatal férfiakat besorozta seregébe. A tatár név a 13. századi mongol hadjárat révén ragadt a mongolokra. Az európai krónikások sokszor tartar néven említik őket, ami a görög Tartarosz, pokol név megfelelője.

Rasid-ad-din cáfolta: mint írta, Batut nem értesítették a hírről. Valószínűleg fő ellenlábas, Gjúk, a jövődó uralkodó nem akarta újból látni Batut, aki vel csúnyán összeveszett. Batu kán folytatta a nyugati hadjáratot: 1242-ben hadai elfoglalták Havasalföldet és Kunországot, megszállták Szerbiát, valamint Bulgáriát. Batu kán csak 1244-ben tért vissza Kaszpi-tenger melletti központjába, Szarajba.

JAJ A LEGYŐZÖTTEKNEK!

A híres római szállóige minden háborúban vereséget szenvedett népre igaz, és a világtörténelem mindegyik háborúja és csatája iszonyú vérontással járt, nemcsak a mongolok, hanem a rómaiak, arabok, de a keresztes hadak is megtorlásokat eszközöltek a legyőzött népekkel. A mongolok esetében annyi különbséget tapasztalhatunk, hogy ők

reklámozták is kegyetlenségüket. Teték ezt annak érdekében, hogy mindenki megismerje kíméletlenségüket, ezzel akartak félelmet keltetni a katonák és a lakosság körében még azelőtt, hogy odaértek volna hozzájuk.

Másik különleges módszerük az uralkodó üldözése volt. Ahogy IV. Béla királyunk esetében is történt, a mongolok az ellenfél uralkodójának és családjának elfogására és kivégzésére törekedtek, amivel azt akarták elérni, hogy senki se tudjon uralmukkal szemben ellenállást szervezni. A legyőzött népek előkelő asszonyait, lányait életben hagyták, de szétoztatták a hadvezérek között. Sokszor a fiúgyermek életét is megkímélték, a tizenéveseket azonban már „tengelyszeghez” állították, s azokat, akik a nagy szállítójármű kerekének magasságát érték, tehát már serdülőkorba léptek, a felnőtt férfiakkal együtt kivégezték, mert ők már emlékeztek törzsük múltjára, ezért veszélyesek lehettek az új hatalom számára.

A meghódított területeken a kézműveseket és a mesterembereket kiválogatták és magukkal vitték, hogy újonnan alapított városaikban fejlesszék a kézműipart. Plano Carpini pápai és Wilhelmus Rubruk francia követ az európai tatárjárás után lejegyezte, hogy Magyarországról is hurcoltak el férfiakat és nőket, akiket Karakorumba vagy Batu kán új fővárosába szállítottak.

A BIRODALOM FÉNYKORA

A Mongol Birodalmat 1241–1246 között Ögödej kán özvegye, Töregene irányította, mert nem egyeztek meg, hogy ki legyen az uralkodó. 1246-ban végül Ögödej kán fia, Gjúk lett a nagykán, ő azonban két év múlva meghalt. Ismét hároméves interregnum következett, majd 1251-ben Möngke, Toluj fia lett a nagykán, aki hadjáratot hirdetett az egyik Abbaszida-kalifátus ellen. A mongolok 1256-ban bevették Bagdadot, és Möngke kán testvére, Dzsingisz kán unokája, Hülegü megalapította az Ilkán-dinasztiát. A mongolok sorra foglalták el a városokat, településeket Szíriában. 1260-ban azonban Ajn-Dzsalaunál a kun eredetű mamelukoktól vereséget szenvedtek, s ezzel megtorpant a terjeszkedés.

Miután Möngke kán 1259-ben meghalt, 1260 tavaszán két testvére, Arig-Böke és Kubiláj egyaránt nagykánná nyilvánította magát. A nagykáni trónért négy évig tartó harc kezdődött, amiből Kubiláj került ki győztesen. A mongol történészek szerint 1260 után az egysé-

ges Mongol Birodalom megszűnt. Ugyan hivatalosan Kubiláj (1260–1294) lett minden mongolok ura, valójában a részbirodalmak teljes körű önállóságot élveztek. Kubiláj folytatta Kína déli részének meghódítását. 1279-ben véget vetett a Szung-állam uralmának délen, elfoglalta és a birodalomba integrálta Jünnan tartományt. 1271-ben megalapította a Jüan-dinasztiát.

Új fővárost hozott létre a mai Peking területén, amely Daidu vagy Kanbalig néven vált ismertté. Palotáját a mai Tiltott Város északi részén építette fel. Állítólag a nagykán egy ősi jóslási módszerrel jelölte ki palotájának helyét: íjjal lött egyet, és ahová a nyíl vésző esett, ott építtette fel a rezidenciáját. Kína mai fővárosában napjainkig fennmaradt néhány épület, amelyet a mongolok építettek. A palotát azonban lebontották, és az építési törmelékből egy dombot emeltek a Tiltott Város északi részén. Kubiláj nyári rezidenciáját északon, a mai Belső-Mongólia területén hozta létre, amelyet Sangdunak nevezett. A mongol nagykán bevezette a papírpénz és a váltó használatát a kereskedelmi ügyleteknél. Rendbe hozatta a csatornahálózatokat, megjavította az utakat, és kiépítette a postahálózatot a birodalomban, ezzel hozzájárult a kereskedelem fejlődéséhez. A nagykán további hódításokat határozott el. A Japán ellen indított két hadjárat (1274, 1281) azonban kudarcba fulladt, s a Délkelet-Ázsia elleni hadjáratok sem hoztak átütő sikert.

A BIRODALOM HANYATLÁSA

A sztyepei birodalmak esetében gyakori volt a trónviszály. Hiába tiltotta Dzsingisz kán a békétlenséget, és tanított az összefogásra, az utódok nem fogadták meg tanácsát. A mongol részbirodalmak urai egymás ellen hadakoztak. Az Arany Horda kánjai hol az ilkánok, hol a Csagatajidák ellen vezettek hadjáratot. A belviszályok következtében a mongol birodalmak a 14. században sorra gyengültek meg. Elsőként az ilkánok állama bomlott fel. Abu Szaid (1317–1335) kán halálát követően az egységes birodalom részekre szakadt, és a Dzsingiszida uralkodók már csak a dinasztia korábbi területének egyes részeit birtokolták. 1353-ban azonban a helyi erők felszámolták a mongol uralmat.

A közép-ázsiai Csagataj-állam Tuglug Temur (1347–1363) halála után részekre szakadt. Nyugati felét, Transzoxániát Timur Lenk szerezte meg, aki

megalapította a Timuridák államát (1370–1507). Keleti felén, Mogulisztánban Csagataj utódai kis királyságokat alapítottak, és egészen 1508-ig uralták Kelet-Turkesztán bizonyos részeit.

A Batu kán alapította Arany Horda (Arany Palota) állam viszonylag hosszú ideig fennállt. Az első nagyobb kudarc a magyar csapatokkal szemben érte őket 1345-ben, amikor a Laczkfi Endre vezette magyar haderő vereséget mért a betörő mongol hadakra. Ekkor elkezdett egy különös Szent László-monda, mely szerint halála után is győzelemre vezette a székelyeket. Az Arany Horda hanyatlása Toktamis idején (1380–1395) indult meg, aki vereséget szenvedett Timur Lenktől. Az Arany Horda az 1430-as évektől több kánságra bomlott: a Kazanyi, Asztraháni, Krími és a Szibériai Kánságra, a Nogaj Hordára és a Kazah Kánságra. Az orosz fejedelmek Moszkva vezetésével megerősödtek, és Rettegett Iván (1547–1584) sorra foglalta el a mongol kánságokat, s a harcokban az oroszokhoz pártolt tatárok is részt vettek. Kazany 1552-ben esett el, Asztrahán 1556-ban, Szibir pedig 1582-ben. Egyedül a Krími Kánság tartotta magát, amely 1475-től oszmán vazallusként egészen 1783-ig fennmaradt. Akkor az orosz seregek foglalták el és integrálták a mongolok helyébe lépő Orosz Birodalomba.

Kubiláj állama egy évszázaddal sem élte túl alapítóját: 1368-ban a kínaiak felkelése elsöpörte a mongolok uralmát. Togontemür kagán elmenekült Pekingből, és visszaköltözött ősei földjére. Birodalma elvesztését versben örököltette meg. A birodalom végnapjairól és az azt követő eseményekről a 17. században összeállított *Arany foglalat krónika* számol be. Togontemür utódai nem tudtak megegyezni, hogy ki irányítsa az országot, volt, hogy egyszerre öten kiáltották ki magukat uralkodónak.

A 15. század elején a nyugatmongolok, vagyis az ojrátok erősödtek meg, az Altaj hegyég térségében szilárd regionális hatalmat alakítottak ki. Uralkodójuk, Eszen taji (1439–1454) egyesítette a mongol törzseket, s legyőzte a dzsingiszidákat. Az *Arany krónika* úgy tudja, hogy a kán illetlenül viselkedett Dzsingisz kán emlékközpontjában, ezért elérte az ég bosszúja: eleredt az orra vére, és meghalt. A mongolok Dajan kagán (1479–1517) vezetésével még egy rövid időre visszaszerezték ugyan önállóságukat, de korábbi nagyságuk már sohasem állt helyre. A 17. század elején a darabokra tagolt mon-

Gjúk kán levele IV. Ince római pápához

IV. Ince pápa 1245-ben Plano Carpini vezetésével követséget küldött a mongol uralkodóhoz, és egy levelet is továbbított általa. 1246-ban Gjúk kán választ írt a római pápának, amelynek hiteles másolata jelenleg a Mongol Nemzeti Múzeumban található. A mongol nagykán ebben elmagyarázza a katolikus egyház fejének, hogy ha meg akarnak hódolni a Mongol Birodalomnak, el kell menniük Karakorumba.

A BIRODALOM BUKÁSÁNAK OKAI

A sztyepei birodalmak sikeresen terjeszkedtek az eurázsiai övezetben, de ahogyan Buddha mondta, „minden elműlik”. Egyszer véget ér még a legnagyobb és legerősebbnek tűnő birodalom is. Már a korabeli sztyepei uralkodókat is foglalkoztatta, hogy mi okozza a birodalmak bukását. A 8. századi türk rovásfeliratokban az idegenek befolyását és a belső viszályokat vélték a két fő oknak. Dzsingisz kán a törvények szigorú betartását, az összefogást, valamint egymás tiszteletét tekintette a legfontosabb birodalommegtartó erőnek.

A történészek és orientalisták egyetértenek abban, hogy legtöbbször a belviszályok gyengítették meg a sztyepei kánságokat. Nem volt szigorúan szabályozott öröklési rend, az uralkodó általában még életében kijelölte utódját. Néha azonban ezt az erős haderővel rendelkező vezetők nem fogadták el, és felülbírták a korábbi döntést. Többéves háborúzás sem volt ritka a trónörökösök között, ami meggyengítette a birodalmat.

Másodlagos okok is közrejátszottak abban, hogy a trónviszályban meggyengült mongol kaganátus darabokra hullt szét. A mongol részbirodalmak esetében jelentős kulturális különbségek is voltak. A letelepedett és a nomád civilizációk között állandósultak az ellentétek. A közel-keleti térségben és Perzsiában vallási ellentétek miatt kirobbant zavargások is hozzájárultak az ilkán állam meggyengüléséhez. A Jüan-dinasztia vesztét a kínaiakra kivetett magas adók és hátrányos megkülönböztetésük okozták. A kínaiak a 14. század harmincas éveitől sorozatosan fellázadtak mongol uraik ellen, és 1368-ban sikerült elűldözniük Dzsingisz kán leszármazottját. ♦